

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Стоян Витлянов Стоянов

на представеният дисертационен труд на доц. д-р Димчо Веселинов Момчилов преподавател в БУ „Проф. д-р Асен Златаров” на тема *„Същност и функциониране на старобългарската отбранителна система в Източна Стара планина от края на VII до началото на IX век”* за присъждане на научната степен „доктор на историческите науки”

Общо представяне на получените материали

Със заповед № РД-16-201 от 27. 10. 2015 г. на Ректора на ШУ „Епископ Константин Преславски” съм определен за член на Научното жури на конкурс за придобиване на научната степен „доктор на науките” в област на висше образование 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.2 История и археология, научна специалност Археология (Средновековна археология).

В обявения в Държавен вестник, бр. 49 от 13. 06. 2014 г. и в интернет страницата на ШУ "Епископ Константин Преславски", като единствен кандидат участва доц. д-р Димчо Веселинов Момчилов от Бургаския университет. Представеният от кандидата комплект с материали на хартиен носител съдържа следните документи: дисертационен труд, автореферат, професионална автобиография, препис извлечение от протокол (№ КД-01-02/07.10.2015) от предварителното обсъждане на дисертационния труд, заповед (№ РД-16-201/27. 10. 2015 г.) за назначаване на научно жури, протокол № 1 от първото заседание на научното жури, дисертационен труд под горното заглавие, автореферат на дисертационен труд, декларация за авторство, справка за приносите, списък на публикациите по темата на дисертационния труд, списък на забелязаните цитирания. Представената документация е в съответствие с изискванията на цитирания закон, както и с Правилника за условията и реда за придобиване на научна степен и заемане на академична длъжност. Също така от приложената документация става ясно, че са спазени всички изисквания и срокове по провеждането на конкурса.

Кратки биографични данни на кандидата

Доц. д-р Димчо Момчилов е роден на 30 май 1955 г. в гр. Карнобат. През 1982 г. завършва висше образование специалност история във ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий”. От 1985 г. до 2009 г. работи като директор на Историческия музей Карнобат. През 1993 г. защитава докторска дисертация и придобива ОНС

„доктор”. От 2000 г. до 2009 г. работи като хоноруван преподавател в БУ „Проф. д-р Асен Златаров”. През 2009 г. придобива академичната длъжност „доцент”.

Както е видно от приложените документи, колегата Момчилов ръководи и взема дейно участие в археологически разкопки. Научен ръководител е на два значими археологически обекта на Карнобатската крепост Маркели (от 2004) и Акве калиде-Терма до Бургас (от 2012 г.). Участва в проучването на различни сектори в НАР „Деултум-Дебелт” (2004 - 2006), в различни инфраструктурни обекти по АМ „Тракия”, както и на редица други обекти в Карнобатска и Сунгурларска общини.

Доц. Димчо Момчилов има богата научна дейност. През 2009 г. реализира два проекта със студенти от Бургаския университет „Проф. д-р Асен Златаров”. Първият е на тема: „Тракийската култура в Югоизточна България (по археологически данни) от Карнобатско през II-I хил. пр. хр.” със срок три години и втори изследователски проект на тема: „Ранно християнство в Североизточна Тракия. Раннохристиянска (ранновизантийска) базилика на Маркели край Карнобат” със срок две години. Освен това участва в проекти с различна продължителност съвместно с преподаватели и студенти от Софийския университет „Св. Климент Охридски” и Института по тракология при БАН.

За пълното представяне на кандидата е важно да открия и неговата преподавателска дейност. От 2009 г. до днес цялата му творческа дейност на учен археолог и преподавател преминава в Бургаския университет. Чете основни лекционни курсове по дисциплините: общ курс археология по българските земи; средновековният български град; история на Византия; увод в историческото познание; историография. През различни години е чел лекционни курсове по История на България и Музейно дело и краезнание.

Най-общо научните интереси на колегата доц. Момчилов са в областта на ранносредновековната българска култура, прабългарската землена фортификация, старобългарското въоръжение, средновековната пътна и селищна система.

Съпътстващата документация вярно отразява академичната кариера и научното развитие на кандидата.

Актуалност на темата

Дисертационният труд на доц. Димчо Момчилов за придобиване на научната степен „доктор на историческите науки” е представен във формата на монографичен ръкопис. Посветен е на един фундаментален и все още недостатъчно осветлен въпрос в българската медиавистика – въпросът за организацията и осъществяването на похода на византийския император Никифор I Генник в България през 811 г. За това събитие, довело до разгрома на Византия и променило за дълго отношенията между българската държава и византийската империя е писано много, но независимо от това все още остават неизяснени редица въпроси, като например локализацията на прохода през който византийския император преодолява Източна Стара планина, по основното направление Маркели - Плиска, или пък за начина на укрепяване на проходите в общата старобългарската укрепителна линия, и времето на нейното изграждане, както и въпросът за надежността на източностаропланинската отбранителна система. Именно в светлината на тези ненапълно решени въпроси, дисертационният труд на доц. Д. Момчилов е актуален и идва навреме за да запълни една празнота в българската медиавистика. Тази актуалност е добре обоснована още в уводната част на изследователския труд, където са описани и мотивите на изследването. Като цяло става ясно, че доц. Д. Момчилов има задълбочени теоретични познания по проблемите на разработваната тема и съответните практически умения и компетенции при реализация на дисертационното изследване.

Характеристика и оценка на дисертационния труд

При разработването на дисертационното изследване, авторът е приложил традиционната методика за този вид археологически проучвания – комплексният метод, който включва успоредният анализ на писмени изворови данни, археологическите свидетелства и тяхното обвързване с особеностите източно-старопланинския релеф в участъка между Айтоския проход на изток и Върбишкия на запад.

Представеният труд е в общ обем от 532 страници, от които 39 страници – библиография и 21 страници приложения. Като цяло трудът е разработен на високо професионално и научно ниво, което без съмнение е свързано с неговата значимост.

В структурно отношение дисертационният труд е оформен във въведение, две части с общо пет глави, заключение и библиография.

Във въведението компетентно са определени актуалността на проблема на изследването, целта и задачите, както и методите на изследване и оценката на автора за полезността на постигнатите резултати. Акцентира се върху редица нерешени проблеми по отношение на ефикасността на източните старопланински проходи; отделено е внимание на физико-географските характеристики на старобългарската укрепителна система между Ришкия и Айтоския проход; разгледани са обстойно писмените източници (византийски, латински, арабски и български); направен е изчерпателен историографски преглед.

Всъщност още в началото прави впечатление избраната композиционна рамка от автора, която е позволила на доц. Д. Момчилов подробно да развие и защити своята гледна точка по разглеждания дисертационен проблем.

Част I. Същност на старобългарската отбранителна система в Източна Стара планина от края на VII до началото на IX век.

Глава I. Маркели във Византия и българо-византийските отношения до 811 г.

В първа глава авторът акцентува върху общата характеристика на крепостта Маркели, като един от най-известните гранични средновековни градове, който от средата на VIII и началото на IX век, заема стратегическо място във военно-политическите отношения между България и Византия. Неслучайно в продължение на два века граничният град Маркели, разположен в пределите на Византия е от изключително значение за двете държави, като пресечна точка на редица бойни стълкновения и военни походи. Именно Маркели се превръща в изходна позиция при осъществяването на византийската военна интервенция в пределите на българската държава по главното направление към столицата Плиска. Както правилно отбелязва Момчилов, ролята и значението на крепостта Маркели се развива паралелно с израстването и развитието на Плиска, като столичен и държавно-политически център на българската държава. В този смисъл авторът съвсем оправдано отделя значително място на оперативните направления Анхиало-Месемврия-Варна и Маркели–Плиска с оглед на локализацията на първия столичен център. В случая доц. Д. Момчилов е приел да се придържа към все още недоказаната и до днес, и

оспорвана от колегията революционна идея на някои български изследователи, че този център е разположен около Варна, по-точно в девненската низина. Това е един сложен въпрос, чийто отговор вероятно още дълго време няма да бъде разрешен. Неговото дискутиране обаче е от важно значение, тъй като локализацията на българския държавно-политически център след 681 г. има конкретна връзка с военно-стратегическа роля на крепостта Маркели и българо-византийските отношения от втората половина на VIII и началото на IX в.

В края на първа глава Момчилов се спира на войните от 760 и 792 г. проведени край крепостта Маркели, стигайки до извода, че именно военния сблъсък от 792 г., спечелен хан Кардам, се превръща в повод за грандиозния поход на император Никифор I Геник от 811 г., чиято изходна база за настъпление се явява именно Карнобатската крепост. Оттук и нейното стратегическо значение, което с основание неведнъж е изтъквано от доц. Д. Момчилов в хода на дисертационното изследване.

Глава II. Характеристика на старобългарските отбранителни съоръжения в Източна Стара планина между Айтоския проход на изток и Върбишкия на запад.

Втора глава от монографията е посветена на характеристиката на старобългарските отбранителни съоръжения в Източна Стара планина. Най-важният въпрос който си поставя за разрешаване доц. Момчилов е уточняване времето на изграждане на старопланинската отбранителна система с оглед на връзката ѝ със столичният център Плиска. Анализирайки многоброен археологически материал, доц. Д. Момчилов стига основателно до извода, че изграждането на такава система е ставало поетапно в годините след 681 г. На първо време според него са укрепени двете най-удобни за преодоляване направления в Източна Стара планина по линията Маркели – Плиска, а именно Рупча – Риш, както и трасето на днешния Ришки проход, и едва след това започва укрепяването на другият не дотам стратегически според Момчилов Върбишки проход. Именно поради тази причина най-вероятно, при един от поредните си походи (седми по ред) срещу българската държава през 774 г., византийският император Константин V Копроним (741- 775) не тръгва през Старопланинските проходи, а осъществява похода си по море. Този факт според автора е още едно потвърждение на взетите от българите мерки за изграждане в годините преди тези събития на старобългарската защитна система в тази част

на Стара планина. Именно прилагането на такава стратегия от страна на българската държава е впечатлило византийския хронист Патриарх Никифор, който неслучайно съобщава, че българите укрепели мъчнопроходимите проходи на своята планина, и че византийският император Константин V предпочел да заобиколи укрепените старопланински проходи, отколкото да прави опит за тяхното преодоляване.

Глава III. Люляковският (Байрямдеренският) проход – един малко разработван средновековен проход в Източна Стара планина

В тази глава доц. Д. Момчилов разглежда локализацията на Люляковският проход в системата на старобългарската отбранителна система в Източна Стара планина. Специално внимание е отделено на възловата и внушителна крепост Хисара, и то с основание, тъй като тя се явява стратегическата опорна точка в тази отбранителна полоса. Приведени са важни фактологични данни за локализирането на укрепения средновековен център Голое, известен от средата на XI в. от сведенията на Скилица Кедрин и Ана Комнина. Авторът с основание стига до извода, че Голое трябва да бъде локализиран в един от най-укрепените участъци на Източна Стара планина, около днешните села Люляково и Съединение. Авторът твърде аргументирано подчертава значението на този град, като изходен пункт разположен в непосредствена близост до известния по изворови сведения топоним Сидера, който според него отчасти се припокрива със съвременния Ришки проход. Според доц. Момчилов това обстоятелство налага нов поглед към проходите в Източна Стара планина и особено към един позабравен според него източностаропланински проход Байрямдеренския или Люляковски проход, заемащ важно стратегическо положение през епохата на Първото българско царство.

Част II. Функциониране на старобългарската отбранителна система в източна Стара планина от край VII до началото на IX в.

Втората част от изследването структурно е разделена на две глави, озаглавени съответно: „Византийските военни кампании срещу България през VIII в.” и „Походът на император I Геник в България от 811 г. – предизвикателствата по направление Маркели-Плиска.”

Според мен основните и безспорни конкретни приноси на автора се откриват най-вече в тези две глави на изследването, тъй като в тях е направена подробна и изчерпателна характеристика на функционирането на

старобългарската отбранителна система и то на фона на многобройните византийски военни кампании срещу българската държава. За целта се привлича обилен, най-вече изворов материал. Всестранният анализ доказва, че именно върху двата важни успеха от 764 г. и тези от началото на IX в., Византия успява да изгради нова в стратегическо отношение тактика, която позволява последователно да бъдат превзети в 811 и 971 г. съответно Плиска, а след това и Велики Преслав. Това обстоятелство според автора води до категоричния извод, че старопланинските проходи в тяхната източна част през епохата на Първото българско царство не се оказали ефикасни срещу византийските походи.

В този ред на разсъждения, доц. Момчилов осмисля редица важни въпроси относно някои спорни моменти от похода на Никифор I през 811 г. по направление Маркели - Плиска. Уточнява се мястото на проникването на византийската армия – осъществено през Люляковския проход, както и времето на неговото провеждане – 11 - 26 юли, което съответства на сведенията на писмените извори.

Оценка на публикациите по темата на дисертационния труд

По лична преценка за участие в обявения конкурс, кандидатът е представил списък на 47 публикации, излезли от печат след конкурса за доцент, и след защита на докторска дисертация за ОНС (в периода 2009 – 2014 г.), които отразяват творческите търсения на автора и постигнатите от него резултати. Научната му продукция се разпределя в няколко категории: монографии - една самостоятелно написана (№ 1) и една в съавторство (№ 2); 28 бр. публикувани статии в периодични издания, тематични сборници и сборници от конференции (№№ 4-7; 13-17; 19, 22, 23-29, 32, 34-37; 41-42; 44-47), 16 бр. се свързват с резултатите от теренните археологически разкопки (№№ 8-12, 18-21; 27, 30, 31, 33, 38-40), публикувани във формата на АОР , 1 брой е отпечатан в списание „Будител”(№ 43), и 1 бр. в библиографско издание (№ 3).

Всички статии са на български език, публикувани на страниците на българска научна периодика.

В представените публикации има оригинални научни и приложни приноси. Прави впечатление, че по-голямата част от тази продукция е свързана с тематиката на дисертационен труд и правилно отразява развитието на авторската концепция. За значимостта на публикациите на доц. Момчилов свидетелстват многобройните цитирания на негови изследвания (31 на брой),

които говорят определено за заявен интерес към научната продукция на автора от страна на негови колеги научни работници.

Оценка на личния принос на кандидата

Въз основа на комплексен и задълбочен анализ, дисертационният труд извежда на преден план редица приноси моменти, които приемам, че са коректно представени. Достоянство на труда е критичното отношение на автора, към вече изказани мнения, както и направените нови оценки, които се подкрепят от привличането на конкретен археологически материал, придобит от многогодишни археологически проучвания и теренни обхождания на автора в различни райони на Източна Стара планина.

Безспорно този труд е с ясни и добре отчетливи научни приноси в българската археологическа наука. Езикът с който е представено изследването, е друго сериозно доказателство за професионализма на автора. Текстът е същевременно четивен и с подходяща академическа подплата от гледна точка на терминология и историчност. Научно-приложната значимост на монографичния труд на колегата Момчилов може да се потърси в контекста на неговите лекционни курсове пред студенти от Бургаския университет.

Важно е да отбележа, че доц. Момчилов насочва изследователските си дирения и към други теми и проблеми, които показват широките му научни интереси, и които очертават профила му на ерудиран учен-археолог. В една впечатляваща поредица от конкретни по-големи и по-малки научни публикации, той разработва неизследвани теми отнасящи се до различни проблеми от ранносредновековната българска археология.

Критични бележки и препоръки

Ще отбележа, че в основни линии доц. Момчилов се е съобразил с бележките, които бях направил в отзива за вътрешната защита, свързани с формулировката на темата и някои фактологически повторения. Останали са само някои дребни пропуски от пунктуален характер, които не намаляват стойността на изследването.

Считам, че приносите биха могли да бъдат формулирани по компактно и обобщено. Други забележки по представения материал нямам.

Заклучение

Документите и материалите, представени от кандидата по обявения конкурс за „доктор на историческите науки“ отговарят на всички изисквания на

Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ), Правилника за прилагане на ЗРАСРБ и съответния Правилник на ШУ „Епископ Константин Преславски“.

Кандидатът в конкурса е представил достатъчен брой научни трудове, публикувани след материалите, използвани при защитата на ОНС „доктор” и „доцент”. В тях, както отбелязах вече, има важни научни приноси. Научната и преподавателската квалификация на доц. д-р Димчо Момчилов е несъмнена и е в съответствие със специфичните изисквания на Правилника на ШУ за приложение на ЗРАСРБ.

След запознаване с представените в конкурса материали и научни трудове, и направеният анализ на тяхната значимост и съдържащи се в тях научни приноси, заставам убедено зад кандидатурата на доц. д-р Димчо Веселинов Момчилов за придобиване на научната степен „доктор на историческите науки” в научна област: 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.2 История и археология, научна специалност Археология (Средновековна археология).

08. 01. 2016 г.
Шумен

Рецензент:
(Проф. д-р Стоян Витлянов)